

MIDDELALDERLIG BYVOLD OG HANDEL VED ØSTERSØEN

STEGE KULTURMILJØ

Geografi: Vordingborg Kommune, Region Sjælland

Bytype: Købstad

Landskabelig placering: På et svagt hævet næs mellem Stege Bugt og Stege Nor

Anlagt: Formentlig ca. 1200

Købstadsprivilegier: Omkring 1268

Temaer: Senmiddelalderlig byport og befæstning, kornhandelsperioden

Karakteristiske træk:

- Den senmiddelalderlige vold og byport
- Den senmiddelalderlige byplan med den let slyngede hovedgade, Storegade, med det centrale torv og dertil byens mindre gader og stræder
- Byens øvrige pladser; Gåsetorvet, kirkepladsen og pladsen foran Hages Gård og langs kajen
- Den sammenhængende gadebebyggelse med bagvedliggende haver på smalle, dybe grunde
- Byprofilet bestående af den lave en- til toetagers bebyggelse med kirketårnet og byporten som pejlemærker med lyse kalkstensbånd i tårnene
- Kontrasten mellem Storegades overvejende toetagers bebyggelse med flere prominente bygningsværker og sidegadernes mere beskedne, ensartede småhuse
- Udsynet fra bymidten til nor og bugt
- Købmandsgårdene langs Storegade med åbne porte til baggårdsmiljøer – nogle med kig videre ud mod noret
- Kirken fra tidligt i 1200-tallet, udvidet i 1400-tallet
- Brostens- og pigstensbelagte stræder og baggårde
- Mange gulkalkede facader samt røde tegltage
- De høje træer langs volden
- Anvendelsen af det regionale byggemateriale: kalksten

KULTURMILJØETS FORTÆLLING

Kulturmiljøet i Steges bymidte har en enestående skarp afgrænsning tilbage fra middelalderen. Dette skyldes dels byens placering ved indsejlingen fra Stege Bugt til Stege Nor, dels den middelalderlige byvold, som Stege som den eneste danske købstad har bevaret. Voldanlægget og vandet afgrænser byen hele vejen rundt og giver en oplevelse af at træde ind i købstadsmiljøet, uanset hvor man ankommer fra.

Byen er vokset frem i tilslutning til en borg fra omkring 1200. Ligesom Vordingborg vogtede borgen over den indre sejlroute fra Storebælt til Østersøen gennem Storstrømmen. Borgen er væk, men dele af byplanen og kirken stammer fra denne tid.

I senmiddelalderen blev Stege en af de større købstæder, bl.a. på grund af sin forbindelse til det internationale marked i Skåne. Det afspejler sig i byens kirken, der blev udvidet væsentligt i anden halvdel af 1400-tallet. Det vigtigste element er dog den senmiddelalderlige byvold og -grav med den bevarede byport, Mølleporten.

Efter landbrugsreformerne i slutningen af 1700-tallet og under kornsalgssperioden fra 1830'erne havde Stege endnu en vækstperiode. Det kan ses i de store købmandsgårde langs Storegade.

BÆRENDE BEVARINGSVÆRDIER

Stege er udpeget som nationalt kulturmiljø, fordi den velbevarede by er omgivet af Danmarks eneste eksisterende middelalderlige byvold med byport.

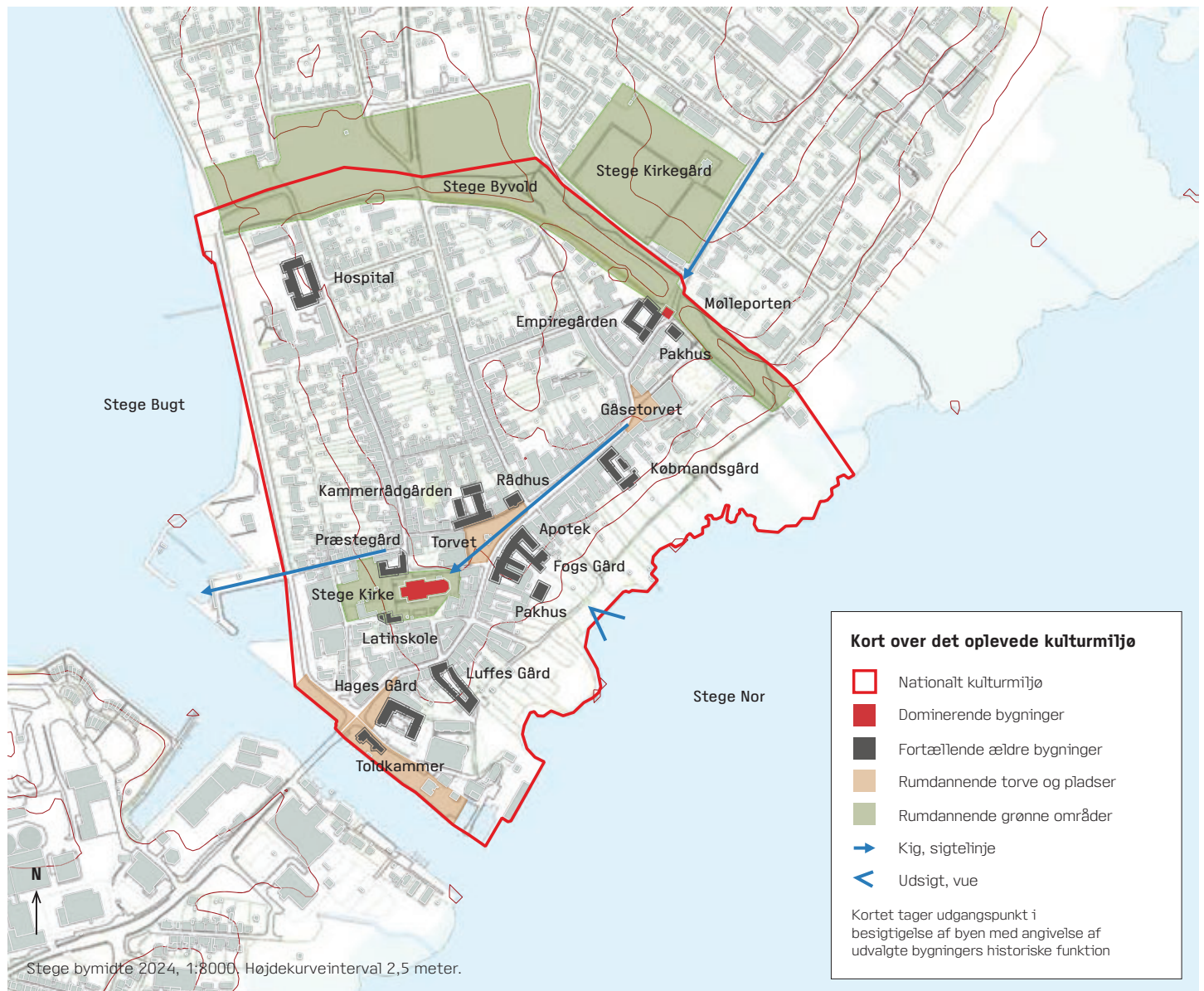
De bærende bevaringsværdier består i den middelalderlige byplan med det centrale torv ved den let slyngede hovedgade, Storegade, samt de øvrige mindre gader og stræder, kirken, byvolden med byport og den ældre bebyggelse i bykernen.

Det friholdte voldterræn med de tilstødende grønne områder nord for er vigtigt for forståelsen af middelalderbyens afgrænsning. De lange, smalle grunde med grønne haver bag gadebebyggelsen afspejler det middelalderlige bebyggelsesmønster, mens udsynet fra bymidten til nor og bugt bidrager til forståelsen af dens landskabelige placering – flere tidligere købmandsgårde langs Storegade har åbne porte, som giver indrammede kig mod noret.

Byprofilet er væsentligt for kulturmiljøets karakter. De to dominerende pejlemærker, kirketårnet og byporten, hæver sig op med de karakteristiske lyse kalkstensbånd i de røde teglstensfacader blandt den omkringliggende en- til toetagers bebyggelse. Dertil det let aflæselige sociale hierarki mellem bebyggelsen i Storegade og småbebyggelsen i sidegaderne. Derudover kommer byens overflader, som understøtter den historiske helhed; brostensbelagte stræder, pigstensbelagte baggårdsmiljøer, gulkalkede facader og røde tegltage, som går igen i bybilledet blandt huse i andre farver eller blank mur.

Hages Gård med det repræsentative forhus, Storegade 4, opført 1816, fredet. Den tidligere købmandsgård har en imponerende størrelse med bevarede side- og baghuse og ligger på en prominent placering mod havnen.

Volndanlægget danner en unik skarp afgrænsning på den nordlige side af den lille købstad. Den velbevarede senmiddelalderlige byport står som en robust vogter af den fortættede middelalderby og vidner sammen med voldanlægget om byens tidligere forsvarsværk. De karakteristiske kalkstensbånd går igen i Stege Kirkes tårn - byens to pejlemærker. Pakhuset til venstre og Empiregården til højre danner med de gulkalkede enkle facader bagtæppe for den fremtrædende byport.

EKSISTERENDE BESKYTTELSE OG REGISTRERING

Værdifuldt kulturmiljø i kommuneplan: Ja

Bevarende lokalplan: Delvist

Antal fredede bygninger: 19, bl.a. den middelalderlige Mølleport og flere store gårde, herunder Hages Gård (Storegade 4A), Kammerrådgården (Storegade 35) og Empiregården (Storegade 75)

Bygninger med høj bevaringsværdi: 93

Beskyttede fortidsminder: 1; Steges middelalderlige bybefæstning

Kulturarvsareal*: Steges middelalderlige bykerne afgrænses mod nord af byvolden, og til alle andre sider af havet. Hidtil er der fundet spor efter brønde, brølægninger (måske spor efter Storegades middelalderlige forløb) og gulvlag. I en ny kælder anlagt under en tilbygning til Møn Bank blev der fundet resterne af et hus, der ikke kan være ældre end 1300-tallet. På Gåsetorv, hvor Hotel Skandinavien tidligere lå, er der også udgravet middelaldertomter og muligvis resterne af en handelsbod. Ved Kammerrådgården blev middelalderligt kulturlag også antruffet. Fælles for alle undersøgelserne er de tykke kulturlag, op til 2,5 meter, der breder sig ud fra byens centrum omkring kirken

Kommuneatlas/bygningsregistrant: Møn Kulturarvsatlas, 2006. Stege inden for volden, 1981

Bygningsforbedringspulje/bevaringsfond: Nej

Bevaringshistorik: I 1974 stiftes bevaringsforeningen By og Land Møn. Kommunalbestyrelsen vedtager i 2003 en bevarende lokalplan for en del af Stege Bymidte

* Et kulturarvsareal er et arkæologisk interesseområde med skjulte fortidsminder, der så vidt muligt bør bevares i jorden. Kulturarvsarealer er ikke fredede områder. Se i øvrigt: www.kulturarv.dk/fundogfortidsminder/

UDDRAG AF BEVARENDE LOKALPLAN 94 FOR EN DEL AF BYMIDTEN I STEGE

”Steges bystruktur, som vi kender den i dag, lå i store træk allerede fast i middelalderen. Bystrukturen er karakteriseret ved gader og stræders svagt krogede forløb og de specielle udstykninger med mange smalle og dybe jordlodder. Området har i flere omgange været bebygget men bl.a. på grund af krige og ildebrande har bebyggelserne helt eller delvist været jævnet med jorden – senest med branden i 1774.

(...)

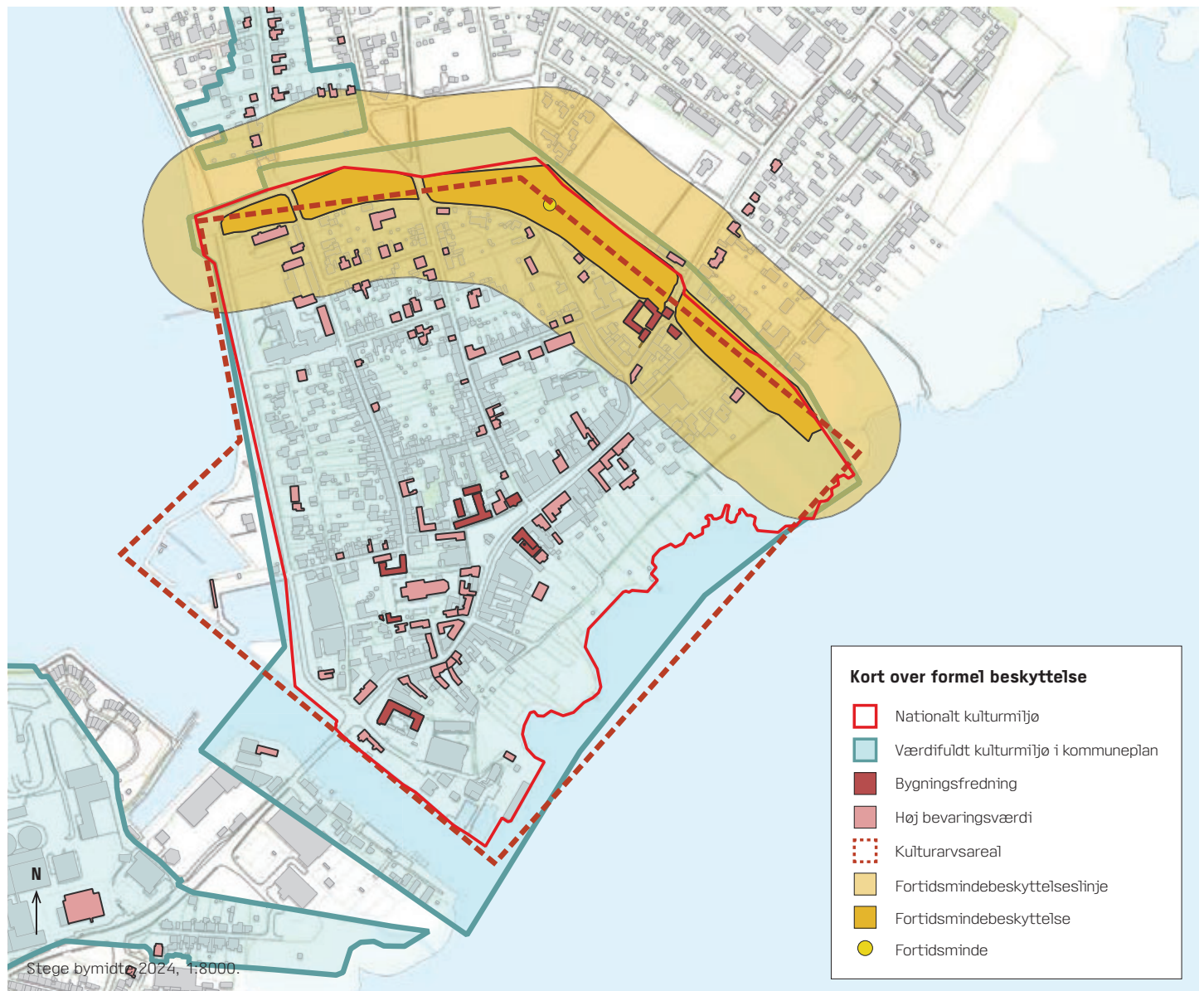
De ældste huse i området er derfor fra denne periode, men der er også senere bygget nye huse. Alle husene er i udformning, detaljering, proportioner og materialer udtryk for en bestemt tids byggeskik og planlægningsidealer.”

Empiregården - en firelænget købmansgård fra 1770'erne, forhuset fra 1813 - nu Møns Museum, fredet. Bindingsværkshuset vidner om gårdens oprindelige udtryk, mens forhusets klassicistiske facade fortæller om udviklingen i bygestil.

Stege Kirke fra 1260 med de karakteristiske kalkstensbånd i tårnets blanke mur i røde munkesten samt den østvendte fløj fra den gamle præstegård fra 1697, som består af tre sammenhængende fløje, gulkalkede og med rødt tegltag, fredet.

Kig i nordlig retning fra det centrale torv ved Storegade, som er afgrænset af flere prominente bygninger i to etagers højde - i venstre side: bankbygningen fra 1902, det tidligere rådhus - nu politistation - fra 1854. I højre side: apoteket fra 1799.

BYSTRUKTUR - PLACERING OG UDVIKLING

Amt, stift, land:

Præstø Amt, Sjællands Stift, Kongeriget Danmark

Indbyggertal 1801 / 2025:

917 / 3.765

Tidslinje:

- **Ca. 1200:** Byen opstår, og den første romanske kirke opføres; i samme periode opføres den kongelige borg Stegeborg, som var placeret på den sydligste del af næsset ved indsejlingen til noret
- **Ca. 1268:** Stege får købstadsprivilegier
- **1400-tallet:** Bybefæstningen anlægges, kirken udvides, og økonomien blomstrer bl.a. i kraft af sildefiskeriet i Øresund og i tæt forbindelse til Skånemarkedet
- **1500-tallet:** Sildefiskeriet ophører med stagnation til følge; Stegeborg ødelægges og genopbygges aldrig
- **Begyndelsen af 1600-tallet:** Storebro opføres
- **Midten af 1600-tallet:** Byen rammes af krise, som varer i godt hundrede år
- **Anden halvdel af 1700-tallet:** Økonomisk opsving især baseret på oplandets landbrugsproduktion
- **1800-tallet:** Havnen forbedres, handlen blomstrer op, og der etableres industrivirksomheder i byen

BYEN I LANDSKABET

Stege ligger på et svagt hævet næs på nordsiden af indsejlingen fra Stege Bugt til Stege Nor. Den middelalderlige bydel afgrænses klart af kystlinjerne mod syd, øst og vest og af den senmiddelalderlige bybefæstning mod nord.

Efter at den nuværende landsby Borre, senest i 1600-tallet, havde mistet sin betydning som købstad, fik Stege hele det frugtbare Møn som opland.

GADENET OG MATRIKELSTRUKTUR

Stege har én hovedgade, Storegade, der bugter sig parallelt med norets kystlinje mod øst i en afstand af ca. 150 meter. Mod syd slår Storegade en bue, inden den når Storebro, antagelig fordi gadeforløbet oprindeligt blev ført uden om Stegeborg, som lå på sydspidsen af næsset. Sidegaderne er lagt mere eller mindre vinkelret på hovedgaden. Storegade fortsætter mod nordøst i landevejen til Borre, sidegaden Rådhusgade fortsætter mod Ulfshale, og mod syd er der broforbindelse til den sydlige halvdel af Møn.

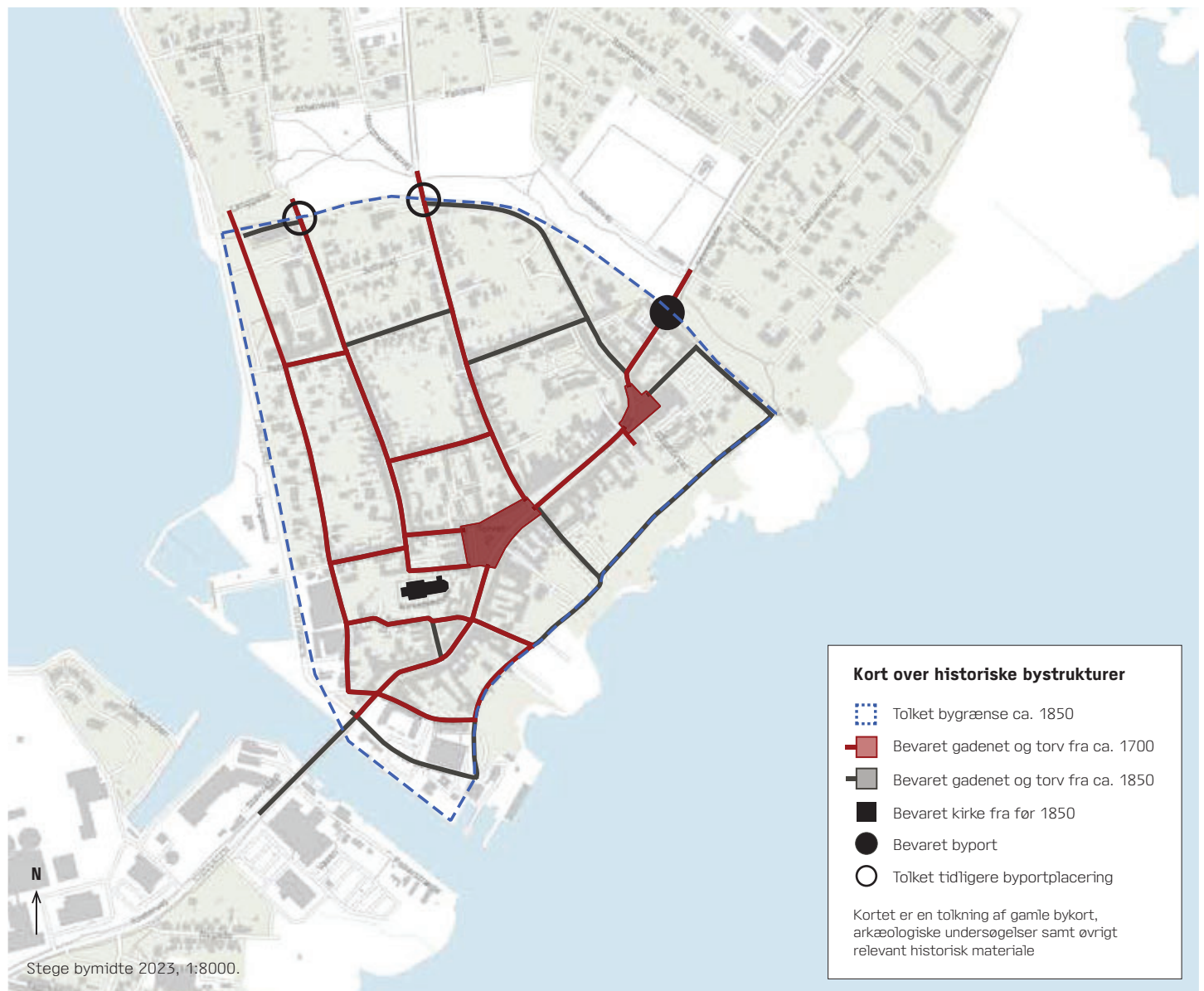
Storegade udvider sig tre steder til et torv: ved broen og kajen i syd, det centrale og største torv øst for kirken og mod nord i Gåsetorvet, hvorefter gaden drejer mod Mølleporten. Torvet stod i forbindelse med en skibsbro via Dybsbrostræde, antagelig allerede i middelalderen. Havnen inden for Storebro blev formentlig først påbegyndt efter, at Stegeborgs grund var blevet solgt til købmand Jens Jensen Hage i begyndelsen af 1700-tallet. Fra Storegade udgår flere parallelle sidegader mod nord. Stege er præget af lange smalle grunde. De større, muligvis sammenlagte, grunde ligger fortrinsvis ved Storegade, og de mindre ved sidegaderne.

Målebordsblad opmålt 1880 og 1890, gengivet i 1:80.000.

Den middelalderlige vold med de høje træer og byens tage, der stikker op i venstre side af billedet. Volden fungerer i dag som et rekreativt grønt område.

Byens vold mod nord er meget markant med tre byporte, hvor Mølleporten er særskilt tegnet. Byplanen er meget regelmæssig og udgår fra byportene. Resens Atlas 1677, Det Kgl. Bibliotek - digitale samlinger.

Byplanen er stort set uændret fra 1600-tallet. Broen over indsejlingen til Stege Nor er markeret, og byen har fået en moderne havn. Traps tegnede kort 1859, Historiskekort.dk.

BYENS FREMTRÆDEN - ARKITEKTUR OG SKALA

HELHED OG BYPLAN

I Stege får man et godt indtryk af gadenettets forløb i senmiddelalderen, og først og fremmest kan man som noget enestående i dansk sammenhæng se en middelalderlig byvold med dens bevarede byport. Byporten og kirketårnet fremstår som byens pejlemærker og dominerer byens profil blandt den omkringliggende en- til toetagers bebyggelse.

Byens sammenhæng med havet opleves tydeligt og forstærkes af det frie udsyn og kig ud mod Stege Bugt og Stege Nor. Kulturmiljøet fremstår usædvanlig skarpt afgrænset af vandet og byvolden.

BEBYGGELSESMØNSTRE

Byens lange, smalle grunde fremstår så regelmæssige, at de synes udlagt efter et skema. Byens huse, der er opført i 1700-tallet eller senere, ligger med langsiden mod gaden og i øvrigt som side- og baghuse langs matrikelskellene med haver bagved. De sociale forskelle i bebyggelsen er let aflæselige, de store og prominente bygninger er hovedsagelig placeret langs Storegade og torvet, mens bygningernes størrelse er væsentligt mindre i sidegaderne. Kontrasten mellem sidegadernes rækker af en- og toetagers småhuse og Storegades købmandsgårde og andre store huse er vigtige for helheden.

BYGNINGER OG DETALJER

I modsætning til f.eks. Køge faldt Steges betydning, da de internationale sildemarkeder i Skåne indskrænktes fra midten af 1500-tallet. I de følgende århundreder var byen præget af stagnation på trods af, at kongemagten søgte at gøre Stege til en sømandskoloni. Først fra slutningen af

1700-tallet og op gennem kornsalgssperioden vendte udviklingen, især på grund af den øgede fødevareproduktion i oplandet. Det store handelshus Hage & Søn opbyggede således en betydelig korneksport med England som hovedaftager.

Denne udvikling afspejler sig i Steges bygninger, som næsten alle er fra 1700-tallet eller senere. Som eksempler kan fremhæves Stege gamle præstegård fra 1697 og senere, Kammerrådgården fra omkring 1770, Storegade 73-75 fra 1813 og Hages Gård fra 1816. Købmandsgårdene udmærker sig ved deres størrelse og betydelige lagerkapacitet. Sidehuset fra 1825 i Hages Gård rummer f.eks. pakhus, vognremise og kornmagasin. Et andet eksempel er pakhuset fra 1832 i Storegade 88. Købmandsgårdene fremstår med pudsede facader og røde tegltage, heraf flere i to etager.

Mølleporten er i lighed med kirketårnet opført af røde munkesten med bånd af kalksten og dækket af et pyramideformet tegltag. Begge fremstår som signifikante bygningsværker, der skiller sig ud i bybilledet. Området omkring byporten er i sig selv et unikt historisk område med byvolden, købmandsgården og pakhuset, som understøtter den historiske helhed i det samlede kulturmiljø. Ligeledes danner kirken i samspil med den gamle præstegård, kirkepladsen, haven, kirkemuren og den gamle latinskole et stærkt historisk miljø.

Steges historiske købstadsmiljø understreges flere steder af brostensbelagte gader og pigstensbelagte baggårdsmiljøer, mens de mange gulkalkede facader og røde tegltage giver bymiljøet sammenhæng og karakter.

Det smalle brostensbelagte Provstestræde med den gulkalkede kirkemur på højre side. Bagved kirkeplads og have med høje træer og den lille beskedne tidligere latinskole med oprindelse i middelalderen i forlængelse af muren.

Et hjørne af baggården til Kammerrådgården fra ca. 1770 - en tidligere betydelig købmandsgård placeret centralt på torvet.

Det centrale torv belagt med chaussésten med kig i vestlig retning, Storegade til venstre langs torvet og Farverstræde i billedets højre side, hvor også Kammerrådgården ligger med sin lange gulkalkede facade og ubrudte røde tegltag.

Havnepladsen i den sydlige ende af Storegade, hvor det tidligere toldkammer i midten af billedet markerer ankomsten til bymidten.

Den nordlige ende af Storegade med kig ind mod bymidten.

Voldens høje træer ved byens middelalderlige afgrænsning.

Port med kig gennem en tidligere købmandsgård på Storegade mod det bagvedliggende nor, som de langstrakte grunde skråner ned imod.

Kammerrådgårdens pigstensbelagte baggård med sidehuse og baghus. Bygningerne er opført i løbet af 1700-tallet, og pakhuset i højre side af billedet er opført i 1840, alle fredede.

Den matrikulære struktur bærer præg af, at der har været mange købmandsgårde, der i særdeleshed har ligget langs med Storegade, mens resten af byen er domineret af mindre matrikler. Berggreens Købstadskort 1896. CC BY 4.0 Geodatastyrelsen.